

O VERSIFIKACIJI LATINISTA FRANJE BOŽIČEVIĆA NATALISA

Branimir Glavičić

Ovakva je tema na našem skupu opravdana iz dvaju razloga: prvo, zato što se *Marulianum* ne bavi samo Marulićem nego i članovima njegova humanističkog kruga, kojega je Natalis, već kao njegov proslavljeni biograf, bio istaknutim predstavnikom; drugo, zato što je od Natalisa, koji je u prvom redu latinski lirski pjesnik, sačuvan, i u naše vrijeme tiskan, opsežniji rukopisni zbornik pjesama,¹ sadržaj kojega nam, kako ćemo vidjeti, može u ponečemu pružiti bolji uvid i u versifikaciju Marulićeva napose lirskog stvaralaštva. I dodatan razlog: Natalisova versifikacija imat će svoje mjesto u prvoj sintezi o versifikaciji hrvatskih latinista, koja se upravo izrađuje u nas.

Za ovu prigodu obratit ćemo dakle pozornost na neke vidove Natalisove versifikacije, tj. na njegovu prozodiju u užem smislu riječi, na ritmičku strukturu njegova heksametra u elegijskom distihu te na repertoar stihova i frekvenciju favorizirana metra, i to onako i onoliko da to mogu pratiti i oni koji nisu pobliže upućeni u tu problematiku.

Osnovni je preduvjet za gradnju pravilnih stihova u duhu rimske klasičke metrike — za kojom se od humanizma dalje povodi i novolatinska — solidno poznavanje prozodije, tj. znanosti o kvantitetu slogova. To je dakle predmet koji se posebno uči, jer latinistima latinski nije bio materinski jezik. A treba to učiti iz toga razloga što se u antičkoj poeziji ritam stiha ne osniva kao u modernoj na pravilnoj izmjeni naglašenih i nenaglašenih, nego na izmjeni dugih i kratkih slogova. Kako se dakle — da skratim — kod prozodije radi o nečem temeljnom,

¹ Miroslav Marković, *Pesme Franja Božičevića Natalisa*, SANU, Beograd 1958.

to se svako kršenje njezinih pravila uzima pjesniku za veći grijeh nego bilo koji drugi lapsus na području versifikacije. No poznavati kvantitet baš svakoga sloga svake upotrijebljene riječi nije jednostavno ni stručnjaku, a kamoli pjesniku praktičaru. Da je zaista tako, najboljim je dokazom to što je teško naći ijednoga novolatinskog pjesnika koji nije učinio pokoju prozodijsku pogrešku. Stoga kao dobre poznavatelje toga dijela antičke versifikacije možemo označiti one latiniste u kojih takve pogreške nisu odveć krupne ni odveć brojne.

Kako s time stoji stvar u Natalisa? U njega, kao i u mnogih drugih humanista, i domaćih i stranih, nalazimo podosta odstupanja od klasičkoga uzusa. No nije svagda riječ o nepoznavanju i omaškama, mada i toga ima, nego je riječ najčešće o smjelijim pjesničkim slobodama, neuobičajenima u tom obliku i u toj mjeri u antici, ili se radi o privrženosti uvriježenim srednjovjekovnim prozodijama, različitim od klasičkih.

Među pjesničke slobode, prije nego u neznanje ili nesigurnost, ubrajam riječi s dvojakom prozodijom, i korektnom i klasički pogrešnom, poput LXXI 2 *spīritus* i LI 37 *spīritus*, LXVII 7 *Gādibus* i LI 19 *Gādibus* te iz stiha u stih *dābat* LXXVIII 5 i *dābat* LXXVIII 4.

Od srednjovjekovnih prozodija navodim LXXIX 121 *fōre*, LIII 12 *fērus*, XXXVIII 35 *stīlo*, XXXIII 42 *sufficit*, XLVI 55 *inōpia*, što ima i Marulić (*Dav.* VII 333), zatim produljenja u arzi XXXVIII 49 *dominē* i XLVII 26 *iudicē* i pokraćenja XIV 4 *dēdecus*, XLVI 180 *piē*, LIII 73 *velīs*, XXXI 70 *iūgis*, što također ima Marulić (*Dav.* X 42).

Stoga nije dobro reći da je Marulića, u koga nalazimo istovrsna, i jednako brojna odstupanja od klasičkoga uzusa, kod prozodije *iūnior* zaveo kvantitet prvoga sloga pozitivna pridjeva *iūvenis*, dakle da nije znao da je korektna prozodija u komparativu *iūnior*. I te kako je znao, a znao je i ono što njegovim kritičari nisu znali, tj. da je pokraćeno *u* u spornoj riječi legitimna srednjovjekovna prozodija koju nalazimo, na primjer, na raci sv. Šimuna u Zadru iz druge polovine 14. stoljeća, a ima je i Dubrovčanin Đuro Hidža još u 18/19. stoljeću.

Također nije dobro reći da se Marulić, kao humanist, morao striktno pridržavati klasičkih norma. On jest prihvatio humanizam, ali nije zato netragom odbacio srednjovjekovlje u cijelom svom književnom stvaranju. Drugim riječima, prihvaćajući Vergilija, Marulić nije odbacio starokršćanske epičare, poimence Sedulija, u koga se u svom književnom postupku podosta ugledao, a u koga nalazimo upravo takva prozodijska odstupanja.

Osobito su uočljive neklasičke Natalisove prozodije u četverosložnim riječima s akcentom na pretposljednem slogu i pokraćenjem u prethodnim slogovima poput VI 3 *venēnato*, XLI 1 *novēnorum*, XLVII 11 *ēlevasse*, LXXIX 31 *trucidantur* itd. No njih nalazimo obilno rasprostranjene po horizontali i vertikali, tj. ne samo u Natalisa i njegovih mnogih suvremenika: Marulića, Jakova Bunića, Damjana Benešića, Ivana Polikarpa Severitana i dr., nego i u najširem rasponu od Dubrovčanina Milecija (13. ili 14. st.), pa sve do 19. i 20. stoljeća, konkretno u Čobarničevoj *Dioklijadi* i heksameterskom prijevodu *Smrti Smail-age Čengića*

Ivana Bakovića. Riječ je dakle o srednjovjekovnim duboko ukorijenjenim i neobično otpornim prozodijama.

Što se pak tiče uočljive učestalosti srednjovjekovnih prozodija upravo u mnogih humanista, očito je da tadašnji kritičari nisu na njih bili toliko osjetljivi kao u potonjim razdobljima i danas. Jer da nije tako, tada naš Severitan, koji upravo vrvi svakojakim srednjovjekovnim osobitostima na području versifikacije, ne bi bio dobio laskavi naslov *poeta laureatus* u rimskoj akademiji glasovitoga humanista Pomponija Leta.

Ako pak ova iskustva prenesemo na Marulića, morat ćemo otkloniti kao jedan od suponiranih razloga zašto mu je *Davidijada* ostala netiskana — »slabosti što ih ona pokazuje u klasičkoj versifikaciji«. Jer, kako smo već ustanovili, spomenuti ih Bunić pokazuje još i više,² ali to nije smetalo papu — otprilike u isto vrijeme — da se zdušno založi za tiskanje njegovih epova u Rimu. Toliko samo o prozodiji.

Što se tiče ritmičke strukture Natalisova heksametra, — suvremena metrička analiza, potkrijepljena odgovarajućim statističkim podacima, daje rezultate koji se slikovito uspoređuju s otiscima prstiju.³ Tolike su otprilike razlike koje se pokazuju u praksi, primjeni i frekvenciji ovoga ili onog tipa heksametra u raznih pjesnika daktilika. A te se razlike otkrivaju, među ostalim, praćenjem izmjene daktila sa spondejima i njihova brojčanog odnosa unutar osam najfrekventnijih oblika heksametra kako se javljaju u pojedinim pjesnika. Konkretno, u dvojice versifikacijski najutjecajnijih klasika, Vergilija i Ovidija, zatječemo u tom pogledu ovakvu situaciju: u Vergilija je najčešći oblik heksametra koji se započinje daktilom za kojim slijede tri spondeja, a u Ovidija je to onaj koji se započinje dvama daktilima za kojima slijede dva spondeja. No, što je još ilustrativnije za ritmičku sliku njihovih heksametara: u Vergilijevih osam najfrekventnijih oblika nalazimo 12 daktila i 20 spondeja, dok je u Ovidija omjer upravo obrnut: 20 daktila i 12 spondeja. U Vergilijevu, dakle, heksametru pretežu spondeji, a u Ovidijevu daktili, ili: ritam je Vergilijeva heksametra sporiji, a Ovidijeva brži.

Iste su se metode počele u posljednje vrijeme primjenjivati i u analizi novolatinskoga heksametra,⁴ s ciljem da se ustanovi koliko se koji pjesnik pridržava klasičkih norma u gradnji toga stiha, s jedne strane, a s druge da se ustanovi koliko se on, svjesno ili nesvjesno, uspio i stihovno približiti svomu klasičkom književnom uzoru, ovoga puta u versifikaciji.

Natalisu je, kako pokazuje sadržaj njegove zbirke, glavni književni uzor bio Ovidije, pa nije čudno da mu je i heksametar vrlo blizak Ovidijevu. I u njega je naime najfrekventniji oblik koji se započinje dvama daktilima za kojima slijede dva spondeja, a i omjer mu je stopa isti: 20 daktila i 12 spondeja!

² V. moju studiju »O prozodiji latinista Jakova Bunića«, *ŽA*, Skopje 1977, str. 219–230.

³ V. pobliže G. E. D u c k w o r t h, *Vergil and Classical Hexameter Poetry* (A Study in Metrical Variety), The University of Michigan, Ann Arbor 1969.

⁴ Pionirski je rad G. E. D u c h w o r t h a »Milton's Hexameter Patterns – Vergilian or Ovidian?« *AJPh*, sv. 1, str. 52–62.

Marulićev je pak heksametar, i u *Davidijadi* i u lirskim pjesmama unutar elegijskoga distiha, znatno bliži Vergilijevu: najfrekventniji mu je oblik isti — iza početnoga daktila slijede zaredom tri spondeja, dok omjer istih stopa iznosi 11 daktila i 21 spondej. Na taj su dakle način oba naša pjesnika i stihovnim finesama izrazila svoju predilekciju upravo za određenoga rimskog klasika.

Što se tiče repertoara stihova i frekvencije favorizirana metra, — najprije jedna napomena. Heksametar je najrašireniji antički stih. Nalazimo ga osobito u pjesničkim vrstama duljega daha, kakvi su epovi raznovrsna tipa: junački, genealoški, didaktički, filozofski, prirodoznanstveni. Njegova se upotreba što dalje sve više širi, napose u Rimljana, u kojih je postao i stihom satire i pjesničke poslanice. Ako kažemo da se u zajednici s daktilskim pentametrom, čineći tzv. elegijski distih, upotrebljava i u raznim lirskim vrstama, prije svega u elegiji raznovrsna sadržaja i isto tako raznovrsnu epigramu, neće biti čudno čuti da ga nalazimo otprilike u tri četvrtine svih antičkih pjesničkih sastava. Ilustracije radi spomenimo da su najveći rimski pjesnici Vergilije, Ovidije, Horacije i Lukrecije stvarali ili isključivo ili pretežito u heksametru. S nestankom antičkoga svijeta upotreba je heksametra, napose od humanizma naovamo, procentualno još i viša, a to zbog toga što su neki antički stihovi i strofe bivali sve rjeđi i što je cio jedan rod — drama, koja se u antičko doba obvezno oblikovala u stihu, ali drugačijeg ritma negoli je onaj daktilskoga heksametra — što je taj rod tada bio izvanredno rijedak, a u naših je latinista posve izostao.

U Natalisa je, kao lirskog pjesnika, stihički heksametar slabije zastupljen, ali je više od 85% njegovih stihova oblikovano u elegijskim distisima. Ista je situacija i u Marulićevim lirskim pjesmama. U ostalim pak slučajevima obojica upotrebljavaju povremeno safičku strofu i falečki 11–erac, kraće, hendekasilab, a Marulić jednom i manju arhilošku strofu.

U Natalisa, međutim, postoji i jedan kuriozum, koji nas ne bi iznenadio ni u Marulića dođe li jednom do daljnjih otkrića njegovih lirskih pjesama, kuriozum s kojim ću završiti svoje izlaganje. Naime, Natalisova pjesma pod brojem XXXV. ispjevana je u dvostihu koji se sastoji od rečenoga hendekasilaba i daktilskoga pentametra.⁵ Međutim, takva se kombinacija u antičkoj poeziji nije prakticirala — jer se hendekasilab upotrebljavao stihički, a pentametar u zajednici s heksametrom, tj. unutar elegijskoga distiha. Stoga pomišljam ovdje na utjecaj srednjovjekovne lirike (Boetije), u kojoj nalazimo razne nove kombinacije otprije poznatih, antičkih stihova. Napominjem još samo da Natalis nije u nas u tom pogledu bio jedini inovator.

⁵ v. *Dodatak*.

DODATAK

XXXV. *Francisco Raynerio amicae suae nomen declarat*

Quae, Francisce, tuos puella vultus
 Exarsit teneros, candide, scire cupis.
 Addam pollicitis fidem libenter,
 Ne rigidus videar Caucasusque nimis.
 5 Non mortalis amor decente forma,
 Virgo sed supero de Iove nata fuit.
 Haec dum florigeros odore campos
 Perlustrat similis Persephonae et Triviae,
 Vidit te violas rosis legentem
 10 Pulchrum, purpureo lilia mixta sinu.
 Miratur faciem comis nitentem
 Et teretes digitos marmoreasque manus.
 Quis tum praecipuus Adonis artus
 Praeferet, Idaliae sit procul ira deae!
 15 Illi visus eras favore tali,
 Endymion dignus quo tibi, Luna, tuus.
 Te spectans oculis perambit usque
 Virgineis, rabidas concipit illa faces.
 Nomen scire velis tui furoris
 20 Et faciem, patria qua sit et ortus. Habe:
 Caelestis patria, beata forma,
 Euphrosyne nomen dicitur esse suum.
 Haec tibi mala parat manu feraci
 Aurea, conspicuo munera digna deo.
 25 Felix ne nimium superbulum et
 Tollas, Euphrosyne nam cito factus amor:
 Florum depereunt cito colores
 Et iuvenem subito curva senecta rapit.

Branimir Glavičić

ON THE VERSIFICATION OF THE LATINIST
FRANJO BOŽIĆEVIĆ NATALIS

Natali's prosody shows a fair amount of deviation from classical conventions. However, this is not everywhere a matter of ignorance or mistakes, but most frequently of audacious poetic freedoms or of attachment to medieval prosody, different from the classical.

Natali's main literary model was Ovid, and thus it is not surprising that his hexameter is from a rhythmical point of view very close to Ovid.

About 85% of his verse is made up of elegiac couplets. Occasionally he uses Sapphic strophes and hendecasyllabics, and one time, in poem XXXV, we find an unusual couplet composed of a hendecasyllable and a dactylic pentameter.